

Рецензия

за
дисертационния труд

на
Боряна Б. Чомаковска

на тема

„Модуси на лудостта в старогръцката литература VIII-V в. пр. н. е.: жанрови и художествени функции“

за придобиване на научната и образователна степен „доктор“

Дисертацията на Боряна Чомаковска е с размер от 227 стр.

От тях 19 стр. (ок. 8%, стр. 2-20) са отделени за Въведението. В основната част (ок. 71%, стр. 21-181) се цитират и обсъждат антични (главно старогръцки)¹ текстове, в които се говори за лудост (безумие, ненормалност на човешкото поведение). После идва разделът „Лудост и творческа дейност“, който е кратък (ок. 2%, стр. 182-186) и се отнася до модерното гледище по въпроса.²

Следва Заключение (ок. 6%, стр. 187-200), в което се посочват постигнатите резултати и се предлага таблица на видовете (модуси) на лудостта, установени при анализа на текстовете.

На останалите 27 стр (ок. 12%) са разположени:

Библиография (стр. 201-213, със 159 заглавия), Приложение 1 (кратък речник на думите, отнасящи се до лудостта – стр. 214-217) и Приложение 2 (където става дума за съвременното разбиране за „душевното разстройство лудост“ - стр. 218-220). Следва индекс на обсъжданите места от античната литература (стр. 221-226).

Накрая се изброяват научните приноси (стр. 227).

Преминавам към по-подробно представяне на отделните части.

Във Въведението се предлагат определения на основните понятия, с които си служи изследването и се посочват главните му задачи.

Изброяват се значенията на думата „лудост“ в българския език.³ Формулира се работно понятие за лудост (стр. 3) и болест (стр. 6-7). Споменава се, че е нужно да се обмисли доколко лудостта се е смятала за болест - както в гръцката античност, така и в модерно време; и отношението на обществото към т.нар. „луди“. Във връзка с това се препраща към известните изследвания на Фуко.⁴

¹ От 12 гръкоезични автора и 1 латиноезичен (Овидий). Като допълнителни свидетелства са използвани места от още 7 гръкоезични и 2 латиноезични (Хигин и Сенека).

² Наречен е уместно „отклонение от разглеждането на антични литературни свидетелства“ (стр. 182).

³ Стр. 2, бел 1. Пропуснато да е се каже според кой от съществуващите тълковни речници. Вероятно това е посоченият в Библиографията под № 69.

⁴ „Душевна болест и психология“ и „История на лудостта в класическата епоха“ (№ 122-123 в Библиография). Вж. стр. 5-11.

Обръща се внимание на необходимостта да се разбере старогръцката представа за лудост (което включва и причините за нея, както са ги виждали през класическата епоха).⁵

Казва се, че в разглежданата литература (която не е медицинска) практически никъде не се говори за видове душевни болести,⁶ а по-скоро за нещо, наричано в някои изследвания „неопределена лудост“ (стр. 6). Това е предпоставка да се изследват т.нар. „модуси на лудостта“⁷ и да се направи опит за „идентификация“ на налудните състояния - нещо като диагностициране въз основа на писмено свидетелство.⁸

Добавя се, че ще бъде съставен „малък речник на лексиката, описваща налудното поведение“ (стр. 3).

Прави се предварителен обзор на използваните източници и се отбелязва, че трудът не може да се причисли само към една хуманитарна наука, нито само към хуманитаристиката (тъй като медицината и дори психиатрията не се смятат за хуманитарни науки), а следва да бъде смятан за интердисциплинарен.⁹

Посочена е вторичната литература, която най-много е послужила в хода на изследването.

В основната част са разгледани откъси от следните старогръцки автори и съчинения (в реда на изложението):

Омир („Илиада“ и „Одисея“); Хезиод („Деда и дни“); фрагменти на Сафо, Солон, Теогнид и Архилох; Есхил („Евмениди“), Софокъл („Аякс“); Еврипид („Вакханки“, „Орест“, „Полуделият Херакъл“, „Медея“); Аристофан („Облаци“, „Оси“, „Лизистрата“), Херодот („История“), Платон („Хармид“, „Федър“, „Ион“, „Законои“).

Като допълнение и в подкрепа на анализа са използвани и места от други класически или по-късни произведения:

„Митологическа библиотека“ на Пс.-Аполодор (стр. 33, 82, 90, 98), „Митове“ на Хигин (стр. 33), „За възвишеното“ на Пс.-Лонгин (стр. 45), „Солон“ на Плутарх (стр. 49), „Животът на философите“ на Диоген Лаерций (стр. 50, 148), „Поетика“ на Аристотел (стр. 58, 111), „Похвала за Елена“ на Горгий (стр. 83), „Полуделият Херакъл“ на Сенека (стр. 89), „Метаморфози“ на Овидий (стр. 103-106), „Характери“ на Теофраст (стр. 180).

Тъй като изследването се състои главно от коментари на места от тези произведения и изводите от разглеждането им, ще се занимава преди всичко с тази част, като се опитам да посоча онова, което би могло да се подобри или оспори.

Ще започна с две предварителни бележки, отнасящи се до пълнотата на материала и работата с оригиналния текст и превода.

Изследването, както стана дума, включва места от 17 произведения, а също и някои фрагменти, принадлежащи на 12 старогръцки автора от класическата (в широкия смисъл на думата) епоха. Още от заглавието се вижда, че то се стреми да се ограничи с текстове, създадени до V в. пр. Хр. включително (значи докъм 400 пр. Хр.). Все пак в

⁵ Основателно е цитирано мнението на Д. Бартоломе, според когото в старогръцката литература „героите често са връхлитани от лудост и скръб, и виновници за това са боговете“ (стр. 4).

⁶ С изключение на известните места във „Федър“ 244a-245a и 265a-b, за които става дума на стр. 166 и 171-173 от дисертацията.

⁷ Терминът се пояснява на стр. 3-4

⁸ Резултатът от това е представен за нагледност в таблицата на стр. 194-200 и е поставен сред научните приноси (стр. 227).

⁹ „Методологията на работата е интердисциплинарна“ (стр. 16).

него са включени и диалози на Платон, за които е много вероятно да са писани или доработвани и по-късно.¹⁰

Необходимо е да се каже, че избраните места са само част от онези (създадени през същата епоха и оцелели досега), в които става дума за лудост; и не е лесно да се установи колко голяма е тази част.

Ето един довод: само думата *μανία*, при това само в падежите си от ед. ч. се среща на следните места:

„Едип цар“ (ст. 1300), „Трахинянки“ (ст. 999) и „Антигона“ (т. 959) на Софокъл; „Иполит“ (ст. 214), „Андромаха“ (ст. 52) и „Ифигения в Таврида“ (ст. 83) на Еврипид; „Женският празник“ (ст. 793), „Жаби“ (ст. 816) и „Плутос“ (ст. 501) на Аристофан; „Менон“ (91c), „Протагор“ (351a), „Пирът“ (218b), „Кратил“ (404a), „Евтидем“ (306d), „Държавата“ (400b), „Теетет“ (157e), „Филеб“ (45e) и „Тимей“ (86b) на Платон; както и в приписваните му „Определения“. Това са 19 произведения,¹¹ различни от обсъдените в дисертацията.

И това е само за единствено число на думата; а освен нея в речника на стр. 214-217 са посочени още 33.

Оказва се, че в една дисертация е невъзможно да се обхване всичко, изказано с думи за душевни болести и различни „отклонения от нормалното поведение“ в старогръцката литература до края на V в. (като прибавим и Платон).

С това казвам, че колегата Чомаковска е направила подбор от произведения и места, които, по нейна преценка, са били представителни. Няколко думи за това са казани на стр. 14-15.

На второ място трябва да имаме предвид (както и ще видим по-нататък в рецензията), че преводът от старогръцки, дори да е направен много добре, не винаги е напълно точен. Причината най-често е, че преводачът се стреми да направи текста си възможно по-четивен. Когато е поетически той трябва да е и художествен; и при това да се помести в стихове. Също така са възможни и грешки. Затова понякога се случва в превода да се говори за „лудост“ (или нещо подобно), а в гръцкия текст такава дума да няма, или да има, но да значи нещо различно.

Колегата Чомаковска знае това (вж. стр. 24, 36, 99), но, както и по въпроса за избора на произведенията изобщо, би било добре се пояснява защо точно това място е включено.¹²

Нека разгледаме някои места.

Епосът

На стр. 23 са обсъдени ст. 130-131 от „Илиада“ VI, където се казва:

οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Δρύαντος υἱὸς κρατερὸς Λυκόοργος
δὴν ἦν, ὃς ῥα θεοῖσιν ἐπουρανίοισιν ἔριζεν:

¹⁰ В края на века той е бил около 28-годишен, а е работил по диалозите вероятно до края на живота си, значи докъм средата на IV в. пр. Хр.

¹¹ „Определенията“ не са единно съчинение, а сборник, и освен това обикновено се причисляват към текстовете със „съмнително авторство“. Интересно е обаче, че именно в тях откриваме определение за „лудост“: *Μανία ἕξις φθαρτικὴ ἀληθοῦς ὑπολήψεως*.

¹² Казва се: „...коментираниите извори не са подбрани въз основа на този принцип – да съдържа определена лексика, а първичният им подбор е съдържателен“ (стр. 15). Предполага се следователно, че в разглежданите текстове е очевидно, че става дума за лудост. Но ако се остави настрана наличието в превода на думи от „семантичното поле“ на лудостта, включването на някои места би могло да се оспори, както ще видим по-нататък.

и се цитира преводът на Ал. Милев и Бл. Димитрова:
„Дълъг не беше животът на царя Ликурга Дриантов,
който безумно се впусна във спор с боговете небесни.“

Казано е, че наречието „безумно“ няма съответствие в оригинала. По-нататък се добавя: „Не е ли лудост и безумие да се спори с боговете?“. Но в действителност тук не става дума за добавка на преводача от метрически или смислови съображения, а за грешка (поради недоглеждане). Защото в следващите стихове пише:

ὄς ποτε μαινομένοιο Διωνύσοιο τιθήνας
σεῦε...

което е преведено правилно от Д. Душанов (1899) и Н. Вранчев (1938) в смисъл, че Ликург е прогонил от планината Ниса дойките на „лудеещия Дионис“.¹³ Значи в текста има дума за лудост, но това състояние се приписва на божеството, а не на човека.

Така че виждаме случай, в който изследователят бива подведен от превода, който ползва.

На стр. 27 се цитира:

ὡς ἔρις ἔκ τε θεῶν ἔκ τ' ἀνθρώπων ἀπόλοιτο
καὶ χόλος, ὅς τ' ἐφέηκε πολύφρονά περ χαλεπῆναι (XVIII, 107-108)

и преводът на Милев и Димитрова:

„Нека изчезне раздорът между богове и човеци,
нека пропадне гневът, който в лудост и мъдрия хвърля;“

„В лудост“ е превод на инфинитива на глагола χαλεπαίνω, който обаче означава по-скоро „сърдя се, гневя се“, отколкото „буйствам, вилнея“ („Старогръцко-български речник“)¹⁴ в смисъл на „лудея“. Затова Душанов и след него Вранчев пишат „свиरेпее“, което не е същото като „изпаднал съм в лудост“.¹⁵

В XXII, 460 четем:

ὄς φαμένη μεγάροιο διέσσυτο μαινάδι ἴση
преведено от Милев и Димитрова така:

„Каза така, от двореца излезе подобно на луда
със разтуптяно сърце“

което не е много точно.

Душанов превежда:

„Като каза тъй, спуствна се, като менада през дворец с разиграно сърдце“.

Подобно на него и Вранчев:

„Тъй рече и през дворците се спуствна със сърдце разтуптяно

¹³ „побеснел Диониса“ при Душанов и „Дионисия бесний“ при Вранчев. Дори и Г. Попов (1928), за чийто превод Милев пише (в приложение към превода си на „Илиада“ от 1969, стр. 630), че е „слаб, непоетичен и неточен“, не е допуснал тази грешка. От друга страна, преводът му наистина е непоетичен: „Някога Ликург изгони от свещената планина Ниса на буйний бог Вакха на онова място възпитателките“; а и не е съобразен с броя и реда на стиховете в изданията, поради което споменатото място се намира чак на р. 182-183 (вместо да е на 130-131). Преводът на Милев и Димитрова продължава така: „Някога той бе разгонил кърмачките на Диониса /в Ниса свещена...“ (думата μαινομένοιο не е преведена, тъй като по невнимание е свързана с Δριαντος υἱός κρατερὸς Λυκόοργος).

¹⁴ Съставили М. Войнов, Д. Дечев, Вл. Георгиев, Ал. Милев, Б. Геров, М. Тонев. София, 1938 (фототипно издание – София, 1996).

¹⁵ Това, че глаголът не е включен в приложената накрая „Лексика на лудостта“ показва, че Боряна Чомаковска също не смята, че тази дума предава такова значение.

като вакханка“.

Наистина, в „Старогръцко-български речник“ за *μαίνας* се предлага и „беснуваща, буйстваща“. Но все пак с тази дума се означава не всяка „буйстваща“, а именно участницата в Дионисовите тайнства. В българския език название за нея няма, а са приети гръцките думи „менада“ и „вакханка“.¹⁶

Това е относно някои места от Омировите поеми. По-нататък ще предложи още няколко подобни бележки върху избраното от други автори.

В разглежданите текстове не винаги става дума за нещо, което бихме сметнали за проява на лудост. Понякога се говори за отсъствие на благоразумие, разсъдливост, усет за практичното и полезното; значи нещо, което би било означено като „неразумност“. Но ние не мислим, че неразумният е непременно „луд“.¹⁷

От „Дела и дни“ на Хезиод се цитира:

ἄφρων δ', ὅς κ' ἐθέλη πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν·
νίκης τε στέρεται πρὸς τ' αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει” (ст. 210-211)

В превода на Ст. Недялкова:

„Само безумец би взел да се мери с по-мощни от него —
няма за него победа, а срам само, с болка примесен.“

Значението на *ἄφρων* обаче е по-близо до „неразумен“, отколкото до „луд“. Затова в „Старогръцко-български речник“ освен „безумен“ се дават „безразсъден, неразумен, глупав, глупец“.

В руския превод на Вересаев и английския на Evelyn-White четем съответно „Разума тот не имеет“ и „He is a fool“, макар и в двата езика да има думи, които точно означават „луд“ или „безумен“.

В стих 282 на същата поема изразът *νῆκεστον ἀσθηῖ* е преведен (от Ст. Недялкова):

„с лудост без цяр е наказан“.

Това е пресилено. Всъщност изразът значи „неизлечимо заблуден е“; и следователно не става дума за лудостта като заболяване, а по-скоро за „необратимо напредване по грешен път“.¹⁸

В руския превод пише: „самого себя ранит жестоко“, а в английския: „sins beyond repair“.

Подобно е положението с *ἀφραδία* (ст. 330) и *ἄεσίφρων* (ст. 335). И двете се превеждат от Ст. Недялкова с думи от корена на „безумен“ („в своето безумство“ и „сърце си безумно“).

¹⁶ Затова и в „Речника“, съставен от колегата Чомаковска, са дадени значенията от „Старогръцко-български речник“, но не и думата „луда“, която са предпочели Милев и Димитрова.

¹⁷ Затова и е прието той да бъде упрекуван за действията си и при това поучаван, тъй като се предполага, че е способен да се „вразуми“; а спрямо лудия това не може да се направи. Така че е спорно дали „неразумността“ трябва да бъде смятана за „модус на лудостта“ (вж. стр. 35).

¹⁸ Б. Чомаковска коментира: „тук става дума за увреждане на ума, дори в бъдеще лишаване и от потомство“ (стр. 36). В текста обаче е казано: *τοῦ δὲ τ' ἀμαρτοτέρη γενεῆ μετόπισθε λέλειπται* („след него остава по-тъмно потомство“) *ἄνδρὸς δ' εὐδόκου γενεῆ μετόπισθεν ἀμείνων*. Преводът е добър: „в бъдеще нему остава незнано, незнатно потомство; / става по-знатен родът на човек, който в клетва е честен.“

Вересаев обаче предпочита други значения: „лекомысленно“ за ἀφραδίης и „безрасудной душою“ за ἀεσίφρονα θυμόν. При Evelyn-White имаме съответно: „infatuately“¹⁹ и „foolish heart“.

В „Старогръцко-български речник“ за ἀφραδία освен „безумие“ се предлага и „безразсъдност, глупост“ (в LS²⁰ – „folly“, „thoughtlessness“), а за ἀεσίφρων – „неразумен, заслепен“²¹ (LS – „damaged in mind“, „witless“, „silly“).

Лириците

На стр. 45 е цитирано изцяло известното стихотворение на Сафо φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν. В ст. 6 се казва:

καρδίαν ἐν στήθεσιν ἐπτόησεν [или ἐπτόαισεν],

Даден е преводът на Я. Букова (2009):

„сърцето ми в гърдите подлудява“.

В „Старогръцко-български речник“ такова значение за πτοέω не е предложено, а в LS точно за това място се дава „to flutter,²² excite by any passion“ („развълнуван съм, възбуден съм вследствие на някаква страст“).

К. Христов превежда (1896, от италиански) така: „Без покой сърцето трепти“, а Ал. Балабанов (1906): „В уплаха изведнъжка трепне сърцето ми в гърдите“.

При Б. Георгиев (1970) четем „Сърцето трепва във гърдите“. В „За възвишеното“ (1985) Ив. Генов превежда: „В гърдите ми сърцето забива лудо“ (но в текста няма такова наречие).

Трагедията

В раздела за Есхил (стр. 62-64) се цитира ст. 36-37 от „Евмениди“:

θνατῶν τοῖσιν αὐτουργίαι

ξυμπέσωσιν μάταιοι,

τοῖς ὀμαρτεῖν...

Даден е преводът на Ал. Ничев:

„който, от безумство обладан,

близък човек убие,

него гоня аз“.

В текста няма дума, близка до „безумство“; а αὐτουργίαι μάταιοι би могло да се преведе просто като „напразни (ненужни) убийства“.

Ал. Балабанов превежда: „който убие своя рода със своя ръка, него да гоня“.²³

Дори само този пример е достатъчен, за да се убедим колко предпазлив трябва да е изследователят, когато си служи с преводи. Те се правят преди всичко за читатели, които не си служат с езика на първообраза; но ученият в тази област трябва да се придържа най-напред към изданията на оригиналния текст (имайки предвид и техните несъвършенства), независимо от името и авторитета на преводачите.

¹⁹ „Замаяно, заслепено, глупаво“ (вж. „Английско-български речник“. Съст. Т. Атанасова и др. София, 1985).

²⁰ A Greek-English Lexicon compiled by H.G. Liddel and R. Scott. 8th edition, 1897

²¹ Б. Чомаковска посочва тези значения (стр. 36), като добавя и „буквално без ум“ (то не е дадено в речника).

²² „Пърхам“ (за птица); „гуптя“ (за сърце); „вълнувам се“ (Т. Атанасова съст., 1985).

²³ „своя рода“ няма съответствие в текста; а същевременно липсва превод на μάταιοι.

В ст. 46 на Софокловия „Аякс“ се казва (въпрос на Одисей към Атина):
Ποῖαισι τόλμαις ταῖσδε καὶ φρενῶν θράσει;

Ал. Ничев превежда:

„Какъв безумен план е бил в главата му?“ (стр. 65)

Буквалният превод би звучал приблизително така:

„С какви смелости и с каква дързост на ума?“

В руския превод на Шервински (1988) на Аякс не се приписва „безумие“: „Как он решился на такую дерзость?“ В превода на R. Jebb (1893) четем: „And what reckless²⁴ boldness was in his mind that he dared this?“²⁵

По-нататък се цитира ст. 51 (думи на Атина):

„Възпрых го аз от радостта на луд човек“.

Текстът е:

Ἐγὼ σφ' ἀλείρω, δυσφόρους ἐπ' ὄμμασι
γνώμας βαλοῦσα τῆς ἀνηκέστου χαρᾶς (65-66)

Не се казва, че Аякс е луд; в текста стои ἀνήκεστος χαρά, която може да се преведе като „неизлечима радост“. Шервински пише „тъму слепого ликованья“, а Jebb - „notions of his fatal joy“

В ст. 8 на Еврипидовата „Медея“ се казва:

ἔρωτι θυμὸν ἐκπλαγεῖσ' Ἰάσονος·

Използван е преводът на Д. Табакова:

„обезумяла от любов към Язон“ (стр. 99).

Така и Ал. Балабанов: „Луда от любов към Язон“

По-точно би било: „ударена (поразена) в душата от любов“. Д. Симидов (1937) пише: „съ сърдце ранено от любов по Язона“. Г. Гочев и П. Хайнрих (2019) се придържат близо до текста: „сразена от любов по Язон, с пламнал дух“.

Ст. 333:

ἔρπ', ὧ ματαία, καὶ μ' ἀπάλλαξον πόνων.

В превода на Д. Табакова:

„Безумна, махай се! От мъка отърви ме!“ (стр. 100)

В „Старогръцко-български речник“ са предложени 17 значения на μάταιος, но „безумен“ не е сред тях.

Балабанов изобщо пропуска да преведе прилагателното: „Махни се, грижете ми с теб вземи.“ Симидов: „Върви си, безразсъдна“. Гочев и Хайнрих: „Ох, махай се, глупачке“.²⁶

Комедията

В ст. 858 на Аристофановите „Облаци“ се казва:

²⁴ „безразсъден, неразумен, дързък“ (Т. Атанасова съст., 1985).

²⁵ Б. Чомаковска отбелязва, че тук (както и на мястото по-долу, стр. 65) може би не става дума точно за разстройство на ума (тъй като самите думи не означават това), а за зрителна заблуда, устроена от самата богиня.

²⁶ Последният превод е взет предвид, вж. стр. 100.

τὰς δ' ἐμβάδας ποῖ τέτροφας ᾤνόητε σύ;
В превода на Ал. Ничев:
„Къде са ти обущата, безумецо?“²⁷ (стр. 116)

Употребена е думата ἄνόητος, която значи по-скоро „лишен от ум, неразумен, глупав“.²⁸

Балабанов превежда по-точно: „Обущата си къде остави, глупако?“
Г. Бакалов (вероятно от друг език): „Е, ами обущата си къде дяна, диване недно?“

Ст. 716 в „Лизистрата“ гласи:

Βινητιῶμεν, ἢ βράχιστον τοῦ λόγου.

Ал. Ничев превежда:

„Лудеем за мъже – най-кратко казано“ (стр. 122)

Всъщност в оригинала няма нито „лудеем“, нито „мъже“. Употребена е рядката дума βινητιάω, която се среща десетина пъти в цялата гръцка литература, а в тази форма – само тук. LS я обясняват с латинския израз coire cupio („изпитвам сексуално желание“). Но това не е същото като „да си луд“.

Това са забележките ми, отнасящи се до пасажи, за подбора на които изследователката може би се е повлияла повече от превода, отколкото от оригинала. В сравнение с всички останали (стр. 21-181), те не са много. Броят им е 15, докато цитатите на автори от класическата епоха с успореден гръцки текст са 154 (106 в поезията и 48 от прозата).

Преминавам към прозата.

За избраните места от „История“ на Херодот нямам възражения. Бих предложил две подобрения, които се отнасят до цитирането.

На стр. 128 и нататък, до края на разглеждането на Херодот (стр. 147), като издатели на гръцкия текст са посочвани T.E. Page, E. Capps и W.H.D. Rouse.²⁹ Но всъщност те са били съставители и редактори (през първата половина на XX в.) на цялата поредица The Loeb Classical Library, а не издатели на Херодотовия текст. Той, както е казано в предговора на преводача Goodly (1920; стр. xvii), е взет от изданието на H. Stein (Берлин, 1869-1871).

На второ място, Херодот е цитиран не само според книга и параграф (примерно, I.87 – вж. стр. 128), но и според секцията в електронната библиотека „Персей“. Това не е нужно. „Персей“, както и много други достъпни електронни ресурси, е създаден само за удобство на ползвателите. Такова деление в научните издания няма (при тях имаме номера на редове/стихове или секции, означени с букви) и затова е по-добре да не се добавя в такива трудове.

²⁷ На стр. 185 от превода на „Комедии“. За съжаление преводът на Аристофан от 1985 е издаден без номериране на стиховете, което затруднява използването му за справки.

²⁸ В „Старогръцко-български речник“ се дава „безумен“, но също „безразсъден, безсмислен“ и пр.

²⁹ Не „Rose“, както е написано.

Няколко думи по въпроса за датировката на текстовете. На стр. 151, 158, 169 и 176 става дума за това, кога са създадени някои Платонов диалози – „Хармид“,³⁰ „Федър“,³¹ „Ион“³² и „Закони“.³³

Създава се впечатлението, че е общоизвестно кога (поне приблизително) са били написани отделните диалози, или най-малкото, кои от тях са по-ранни и кои – по-късни. Това обаче не е така. Причината е, че Платон е създавал своите произведения като частно лице, главно за себе си и своите приближени от Академията. Ако ги е публикувал, то на тях надали е била отбелязана годината на издаване; а и да е била, ние не знаем нищо за това.

Напротив, произведенията на драматурзите са били създавани за да се представят на големи обществено-държавни събития, каквито са били Дионисовите празници: провеждало се е състезание, резултатът от него се е записвал и документът се е депозирал в държавния архив. Благодарение на това ние знаем почти точно времето на представянето на няколко от оцелелите драми, а също и на някои от загубените.

За автор като Платон обаче се спори дори кои от запазените произведения (диалози, писма, епиграми, сентенции) са негови и кои не, а са му били приписани, след като са били съчинени от други.

И тъй като поради липсата на добри свидетелства³⁴ датирането дори на най-безспорните е почти невъзможно, би трябвало този въпрос или да се избягва, или да се посочват изследвания, където се правят такива опити и се предлага възможна хронология.

Това е главното, което имам да предложа като забележки и препоръки.

Ако докторантката възнамерява да работи по тази тема и в бъдеще, бих я посъветвал да ограничи проучването до места от литературата, където е най-вероятно да става дума за лудостта като душевно заболяване в медицински смисъл. Когато изборът е обоснован и лексически, най-полезни биха били думи като *μανία*, *μαίνομαι*, *ἐμμανής*, *παραφρονέω*, *ἀλύω*,³⁵ *μάρως*.

Дори и темата за „бакхическата“ лудост е нещо отделно. Защото гърците – и преди, и след трагедията и Платон, - не са смятали буйстващите поклоннички на Дионис за „душевно болни“, а по-скоро за „обзети“, изпаднали в „ентусиазъм“ и „екстаз“ (в най-древните значения на тези думи). Но в този случай човек не се отдалечава от бога, както става с временно загубилите ума си Аякс и Херакъл от едноименните трагедии, а се доближава до него.

Като ръководно начало би могла да ни послужи мисълта на Платон („Федър“ 265a):

³⁰ „Диалогът „Хармид“ се отнася към ранното творчество на Платон“ (стр. 151).

³¹ „Диалогът „Федър“ принадлежи към по-късното творчество на Платон“ (стр. 158). Тук в бележка под линия е отбелязано, че датировката е трудна.

³² „В този ранен диалог“ (стр. 169).

³³ „„Закони“, последният диалог на Платон“ (стр. 176).

³⁴ Съгласно приписването на Олимпиодор „Пролегомени към Платоновата философия“ се е смятало, че „Закони“ са написани последни (пар. 24-25). Пак според него „Федър“ бил написан пръв („Коментар към първия „Алкивиад““; Негтман VI, стр. 262).

³⁵ Този глагол не е включен в речника, но го има в един от цитираните текстове („Одисея“ IX, 398), а също и в Аристофановите „Оси“. Не е споменат в текста на дисертацията поради едно недоглеждане. „Това е лудостта му“ (цитирано на стр. 120) е превод на *τοιαῦτ' ἀλύει* (ст. 111) а не на *ὁ γὰρ υἱὸς αὐτοῦ τὴν νόσον βαρέως φέρει* (ст. 114).

Μανίας δέ γε εἶδη δύο, τὴν μὲν ὑπὸ νοσημάτων ἀνθρωπίνων, τὴν δὲ ὑπὸ θείας ἐξαλλαγῆς τῶν εἰωθότων νομίμων γιγνομένην („Лудостта е два вида: едната е от човешки заболявания, а другата е от божествена отмяна на обичайното и общоприетото“).

Заклучение

Работата е написана много старателно. Техническите недостатъци (печатни грешки и др.) са редки. Прегледът и осмислянето с оглед на поставените задачи на толкова много, обемни и трудни текстове е тежка задача, с която изследователката се е справила добре.

Препоръчвам на уважаемото научно жури да оцени положително дисертационния труд на Боряна Б. Чомаковска и да ѝ присъди научната и образователна степен „доктор“.

6 октомври, 2024

доц. д-р Николай Гочев

СУ „Св. Климент Охридски“